

Iocus Dominarum

Franco Pratesi

Claude Somase was een vermaard Frans geleerde (Semur-en-Auxois 1588-Spa 1653). Hij studeerde in Parijs en Heidelberg en was professor in Leiden vanaf 1632. Hier zijn wij geïnteresseerd in een van zijn Latijnse werken, Cladius Salmasius *Historiae Augustae Scriptores* Parijs 1620. Het voorwoord is gedateerd December 1619. In dit Latijnse werk publiceerde hij verschillende historische verhandelingen over het Romeinse rijk, voorzien van eerdere annotaties en ook vele van hemzelf. De belangrijkste reden voor onze belangstelling is een uitgebreide aantekening gewijd aan de spellen van de Grieken en de Romeinen.

Op pagina 460, behandelt Saumase in het bijzonder het Griekse spel diagrammismos op de volgende manier: *Sexaginta calculis albis nigrisque constabat, qui de loco in loco trahebantur*. Dus het Griekse spel “bestond uit 60 witte en zwarte schijven welke van de ene plek naar de andere plek bewogen werden”. Daar het spel niet tot de backgammon-familie hoorde zou het verondersteld kunnen worden een uitgebreidere vorm van het damspel te zijn (eveneens volgens *Het Nieuwe Damspel* 1991-1, 18-19). Na het citeren van een passage van Hesychius, waarin zijn beschrijving wordt gesteund, voegt Saumase een bruikbare aantekening toe: *Hic ludus nihil aut parum distabat a nostro, quem vocamus, dominarum ioco: qui triginta tamen tantum calculis luditur, quindecim albis, et quindecim rubeis*. “Dit spel laat weinig of geen verschillen zien ten opzichte van ons spel, hetwelk wij het spel van de dames noemen, dat echter gespeeld wordt met slechts dertig stukken, vijftien witte en vijftien rode.”

Deze bijzondere referentie is geen oorspronkelijke getuige. Arie van der Stoep heeft mij opmerkzaam gemaakt op een artikel van Rob Jansen in dit blad (nr.19, 1991, 3-4) waarin exact dezelfde Latijnse tekst werd weergegeven uit het werk van Daniël de Souter, gepubliceerd in Leiden in 1617. Het feit dat dezelfde tekst zonder veranderingen herhaald werd mogen we beschouwen als een bewijs dat die in overeenstemming was met wat algemeen bekend was in die tijd. Desalniettemin, we worden geconfronteerd met verschillende onverwachte details.

De voor het spel gebruikte naam is niet erg algemeen. Dedamhistorici hebben echter reeds onze aandacht gevraagd voor het feit dat de eerste aanduidingen van het spel in Europa, als *jeux de dames* en *ludus dominarum*, overeenkomstige namen zijn. Het feit dat we hier, daarvoor in de plaats, *iocus dominarum* vinden, is niet zo van belang. De klassieke term voor “spel” was *ludus*, maar *iocus* betekent ongeveer hetzelfde, zoals “grap” voor “pret”.

In het bijzonder zijn direkt van *iocus* afgeleide woorden voor “spel” in de Romaanse talen, *gioco*, *juego*, *jeu*.

Ongebruikelijk zijn de kleuren die voor de stukken aangegeven worden. Zij worden over het algemeen in teksten verondersteld wit en zwart te zijn, zelfs als ze in de praktijk gemaakt blijken van verschillende soorten bruin hout. Hier worden de traditionele kleuren wit en zwart erkend voor het Griekse spel. Aan de stukken van het spel zoals dat in de tijd van De Souter en Saumase gespeeld werd, worden daarvoor in de plaats de kleuren wit en rood verbonden (zoals we dat kennen van andere bordspelen, bijvoorbeeld Chinees schaken). Dit zou kunnen betekenen dat het in die tijd gebruikelijk was hetzelfde materiaal te gebruiken voor een set stukken en ze van elkaar te onderscheiden door ze de kleuren wit en rood te geven. In principe zouden ook verschillende materialen voor de genoemde kleuren gebruikt kunnen zijn, ondanks het feit dat het gebruik van van oorsprong rode materialen waarschijnlijk voorbehouden geweest zal zijn voor kostbare uitvoeringen.

Deverwijzing die voorons echter verreweg het meest verrassend is, is het genoemde aantal van vijftien stukken voor het spel. Het probleem is dat alleen een ongebruikelijke vorm van het damspel gespeeld zou kunnen worden met vijftien schijven. Zeker niet op het gebruikelijke 8x8 bord met 32 speelvelden, waarbij slechts twee velden leeg zouden blijven in de beginstand – het bord zou te vol zijn! Aan de andere kant, elke variatie op het 10x10 bord, met slechts drie rijen in plaats van vier rijen bezet in de beginstand, zou er voor zorgen dat het bord een te lege aanblik bood!

Desalniettemin, het is niet mogelijk dat twee schrijvers twaalf verkeerdt zouden weergeven als *quindecim* in plaats van *duodecim*. Een mogelijke verklaring is dat het totaal aangegeven wordt voor de set stukken die gebruikelijk is voor backgammon (waarbij precies 15 damschijven nodig zijn). Een andere mogelijkheid is het gebruik van een rechthoekig bord, bijvoorbeeld 10x8 – zelfs schaak werd soms op een rechthoekig bord gespeeld. Tenslotte kan het niet uitgesloten worden

dat het spel werkelijk op een 10x10 bord gespeeld werd; in het bovengenoemde artikel werden door Rob Jansen enkele voorbeelden gegeven van een dergelijke variant in latere tijden.